

Prekursorzy ochrony przyrody w Polskim Towarzystwie Krajoznawczym

*Ochrona przyrody to nie zwrot
od kultury do natury,
lecz od kultury niższej
do kultury wyższej.¹*

Stosunek człowieka do ochrony otaczającej go przyrody od najdawniejszych czasów jest odzwierciedleniem jego kultury osobistej i świadomości społecznej. *Jak traktujemy przyrodę zależy od tego kim jesteśmy, jaka jest nasza świadomość, jakie są nasze wartości* (Henryk Skolimowski). Przyroda, dzięki ciągłości swojego istnienia łączy naszą przeszłość z przyszłością, niesie ze sobą historyczne tradycje. Jest także niezbędnym dla naszej egzystencji wspólnym dobrem, o które powinniśmy dbać i chronić je.

Wprawdzie historia ochrony przyrody w Polsce sięga bardzo odległych czasów, to działania w dzisiejszym znaczeniu na rzecz ochrony przyrody mają swoje początki, tak jak i w całej Europie, w wieku XIX. Związane są z historią naszego Państwa. Motywacja działań w ochronie przyrody, jaka miała miejsce w Polsce na przełomie XIX i XX w., nadała jej specjalny sens i wymiar. Poznawanie przyrody ojczystej, zainteresowanie się jej stanem i ochrona dziedzictwa naturalnego były w tych czasach objawem uczuć patriotycznych, miały wspierać dążenia do scalenia ziem rozdartej granicami rozbiorów Ojczyzny. Początek XX w. na ziemiach polskich cechował żywiołowy rozwój idei ochrony przyrody. Działania na rzecz przyrody wiążą się również z powstawaniem pierwszych organizacji turystycznych i krajoznawczych oraz idei, jakie im przyświecały: Towarzystwo Tatrzańskie, Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, Polskie Towarzystwo Turystyczne.

Hasło „Poznać – pokochać – służyć ojczyźnie” (Aleksander Janowski) było głoszone przez założycieli Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, które powstało w roku 1906, aby realizować program nazwany „etapem krajoznawstwa patriotycznego” (Juliusz Braun).

Konieczność poznawania kraju nie tylko w granicach Królestwa Polskiego, ale także w skali całej Polski (Tadeusz Rycerski), a także upatrywanie w krajoznawstwie jednej z głównych form budzenia i utrwalania patriotyzmu, to był krajoznawczy program działania Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.

¹ J.G. Pawlikowski, *Kultura i natura*, Lwów 1913.

Jak on się przekładał na ochronę przyrody?

Na okres działalności Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego przypadł czas tworzenia naukowych podstaw ochrony przyrody, powoływania oficjalnych organizacji, tworzenia podstaw prawnych, inicjowania i powoływania pierwszych parków narodowych, rezerwatów i pomników przyrody. Uczestniczyli w tym aktywnie działacze PTK.

W statucie Towarzystwa znalazły się zapisy dotyczące poznawania przyrody, propagowania wiedzy o niej i jej ochronie. Już w dwa lata od założenia Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, w roku 1908, powołana została specjalna Komisja Ochrony Osobliwości Przyrody. Skupiała ludzi, którzy interesowali się i działali na rzecz przyrody. Między innymi byli to przyrodnicy z Komisji Przyrodniczej Polskiego Towarzystwa Ogrodniczego, inicjatorzy zorganizowania Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego², jak na przykład Kazimierz Kulwiec. W Polskim Towarzystwie Krajoznawczym znaleźli szansę na rozwijanie nauki dla dobra powszechnego i szerzenie oświaty. Razem z innymi krajoznawcami współuczestniczyli w rozwijaniu nauki o ochronie przyrody, inicjowaniu powstawania struktur organizacyjnych³ i ustawodawstwa w tej dziedzinie⁴, w tworzeniu podwalin życia narodowego Polski. Wybitni naukowcy i działacze, organizatorzy ruchu ochrony przyrody w Polsce.

To prekursorzy ochrony przyrody w naszym kraju i na świecie.

Wspólną ideą ich pracy i działalności społecznej było poznawanie i ochrona przyrody, która w systemie wartości krajoznawcy i turyści stanowi wartość najwyższą, a jej naturalna różnorodność i stan mają zasadnicze znaczenie oraz wpływ na uprawianie krajoznawstwa i turystyki.

Myśląc o ludziach Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, którzy wnieśli swój wkład w działania na rzecz ochrony przyrody, nie można nie docenić tych, którzy wypełniali bardzo ważne zadanie w upowszechnianiu przyrody i krajobrazów przyrodniczych naszego kraju za pomocą wydawnictw związanych z PTK. W szczególności to „Ziemia”, wydawana od roku 1910, organ propagandowo-popularyzatorski PTK, zamieszczała materiały naukowe i popularnonaukowe, upowszechniając hasło „Poznaj swój kraj” i zachęcając do roztaczania opieki nad osobliwościami naszej przyrody. Każdy tom „Ziemi” przynosił co roku określony zasób wiedzy wynikający z aktualnego stanu badań naukowych i kierunków krajoznawczych związanych z ochroną i kształtowaniem przyrody (Jerzy Biernacki⁵). W „Ziemi” nieustannie wskazywano na związki przyrody z naszą kulturą, na konieczność szukania swojej tożsamości narodowej w przyrodzie ojczystej. Kolejni wydawcy i redaktorzy konsekwentnie zapewniali obecność tej problematyki na łamach „Ziemi”. Również oni przyczyniali się do rozwoju ochrony przyrody.

² Zob.: Z. Tomkowski, *W stulecie urodzin Aleksandra Janowskiego*, „Ziemia” 1966.

³ Tymczasowa Komisja Ochrony Przyrody (1919–1925), Państwowa Rada Ochrony Przyrody (1925 r.).

⁴ Zob.: Ustawa z dnia 10.03.1934 r. o ochronie przyrody (pierwsza ustawa), Ustawa z dnia 7.04.1949 r. o ochronie przyrody.

⁵ Zob.: J. Biernacki, *Zarys dziejów i przemian «Ziemi»*, „Ziemia” 1985.

Trudno ocenić, które z ich osiągnięć są ważniejsze: naukowe, dydaktyczne, publicystyczne, wpływ na tworzenie formalnych struktur ochrony przyrody czy też inne działania związane z upowszechnianiem idei ochrony gatunkowej roślin i zwierząt, z tworzeniem parków narodowych, rezerwatów i ustanawianiem pomników przyrody. Co najważniejsze – wszyscy byli patriotami, kochali przyrodę ojczystą i chcieli ją chronić. Przyjrzyjmy się niektórym z nich.

Aleksander Ludwik Janowski (1866–1944) – geograf i etnograf, podróżnik, pedagog, publicysta, wielki popularyzator krajoznawstwa. Wycieczkom, które organizował dla młodzieży (od 1902 r.), przyświecało hasło: „Przez poznanie kraju do jego ukochania”. Współtwórca Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (1906 r.), redaktor „Ziemi”. Ma ogromne zasługi dla rozwoju krajoznawstwa i ochrony przyrody. W swojej książce *Nasza Ojczyzna* napisał: *zbliżenie się do przyrody ojczystej budzi poczucie potęgi ziemi rodzinnej [...]*. Jest jednym z współtwórców Tymczasowej Komisji Ochrony Przyrody (1919 r.), późniejszej (od 1925 r.) Państwowej Rady Ochrony Przyrody.

Kazimierz Kulwiec (1871–1942) – uczone przyrodnik, członek Komisji Przyrodniczej Towarzystwa Ogrodniczego w Warszawie. Pedagog i działacz społeczny głęboko miłujący rodzimą ziemię. W 1905 r. zgłosił inicjatywę utworzenia Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, którego był jednym z pierwszych prezesów. Okazał znakomite zdolności organizatorskie, między innymi jako pierwszy redaktor i wydawca „Ziemi” i założyciel Biblioteki PTK. Swój stosunek do przyrody wyraził, pisząc: *w otchłani czasów naszej przeszłości i naszego rozwoju dziejowego leży źródło naszych wzruszeń wobec*

zjawisk przyrody. Jego badania przyrodnicze w pierwszych latach XX w. były podstawą do utworzenia rezerwatów przyrody na obszarze jezior wigierskich.⁶ W ten sposób wniósł swój wkład w tworzenie nowego kierunku w ochronie przyrody polegającego na ochronie obszarowej.

Władysław Szafer (1886–1970) – wybitny uczyony botanik, publicysta, pedagog i wychowawca młodzieży, której wpajał umiłowanie przyrody. Był wieloletnim redaktorem pisma „Chrońmy przyrodę ojczystą”. W „Ziemi” zamieszczał swoje liczne artykuły. Współdziałał z Komisją Ochrony Przyrody w Polskim Towarzystwie Krajoznawczym, między innymi po roku 1918 nad pomysłem utworzenia organizacji państwowej do spraw ochrony przyrody w niepodległej już Polsce. Po powołaniu Tymczasowej Komisji Ochrony Przyrody (1919 r.) został jej członkiem. Po roku 1945 był prze-

wodniczącym Państwowej Rady Ochrony Przyrody, a w 1958 r. członkiem honorowym Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody i jej Zasobów (powstała w 1948 r.). Prowadził systematyczną działalność organizacyjną na rzecz ochrony przyrody w kraju i za granicą. Jego nazwisko zostało umieszczone na „Zaszczytnej Liście Zasłużonych dla Ochrony Przyrody”. Był prekursorem rozpowszechnionej na całym świecie idei: *ochrona przyrody – ochroną człowieka*.⁷

Roman Kobendza (1886–1955) – botanik, dendrolog, wybitny znawca flory, naukowiec, pedagog, organizator i działacz. Położył duże zasługi na polu oświaty: założył Uniwersytet Powszechny, biblioteki szkolne, organizował kursy dla początkujących nauczycieli. Brał czynny udział w pracach Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, a jego wiele naukowych materiałów ukazało się na łamach „Ziemi”. Obok innych wybitnych krajoznawców udzielał się w Komitecie Ochrony Przyrody w Oddziale Państwowej Rady Ochrony Przyrody w Warszawie. Popularyzator

idei ochrony przyrody, był zwolennikiem zachowania swojskości polskiego krajobrazu. Zaangażował się w ochronę Puszczy Kampinoskiej – jako resztki prastarej puszczy i przyczynił się do stworzenia (w 1937 r.) na jej terenach pierwszego rezerwatu.⁸ Był inicjatorem powołania Kampinoskiego Parku Narodowego.

⁶ Zob.: J. Biernacki, *O ludziach dawnej «Ziemi»*, „Ziemia” 1985.

⁷ Zob.: J. Gawłowska, *Władysław Szafer [w:] Twórcy i dzieła ochrony przyrody*, LOP, 1986.

⁸ Zob.: K. Somorowska, *Roman Kobendza [w:] Twórcy i dzieła ochrony przyrody*, LOP, 1986.

Stanisław Małkowski (1889–1962) – naukowiec, o szerokich zainteresowaniach ziemią i całą przyrodą. Rozwijał pionierskie prace w dziedzinie inwentaryzacji, dokumentacji naukowej zabytków i popularyzacji ochrony przyrody nieożywionej. Doprowadził do powołania Towarzystwa Muzeum Ziemi (1932 r.) i zorganizowania Muzeum Ziemi w Warszawie (1948 r.). Przyczynił się do rozszerzenia sieci rezerwatów i pomników przyrody nieożywionej. Ukształtował zabytkoznawczo-muzealny kierunek ochrony przyrody nieożywionej. Założył Polskie Towarzystwo Miłośników Nauk o Ziemi (1957 r.). Motywem przewodnim działalności Stanisława Małkowskiego w ochronie przyrody było głębokie przekonanie o potrzebie ścisłego i najszerzego współdziałania ze społeczeństwem.⁹ Współpracował z Polskim Towarzystwem Krajoznawczym, a następnie z Komisją Ochrony Przyrody Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego.

Stefan Jarosz (1903–1958) – leśnik, geograf, wielki podróżnik o zainteresowaniach krajoznawczo-przyrodniczych i etnograficznych, popularyzator krajoznawstwa w kraju i za granicą. Niezwykle czynny jako organizator. Był współorganizatorem krajowej działalności ochroniarskiej, przyczynił się do utworzenia zawodowej służby ochrony przyrody (konserwatorzy przyrody, pracownicy parków narodowych). Podjął prace nad organizacją parków narodowych, inwentaryzacją i ochroną rezerwatów. Był członkiem Państwowej Rady Ochrony Przyrody. Był jed-

nym z inicjatorów powojennej ustawy o ochronie przyrody (1949 r.). Charakteryzowało go wielkie zaangażowanie społeczne, wyrażające się w organizacjach krzewiących umiłowanie przyrody i rozbudzających zamiłowania przyrodniczo-krajoznawcze¹⁰. Współpracował z Polskim Towarzystwem Krajoznawczym, a w Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym był członkiem Zarządu i przewodniczącym Komisji Ochrony Przyrody. Głosił przekonanie, że: *ochrona przyrody – w nowoczesnym pojęciu – polega nie tylko na ochronie cennych obiektów badań naukowych, nie tylko na ochranianiu, restytuowaniu i właściwym użytkowaniu zasobów przyrody, ale polega na trosce o harmonijny krajobraz, stanowiący zdrowe i estetyczne środowisko [...]*.

To tylko parę wybranych postaci, które, gdy myślimy o Polskim Towarzystwie Krajoznawczym, stają nam przed oczyma. W ich życiu spletały się działania związane z krajoznawstwem, z turystyką i z ochroną przyrody. W okresie istnienia Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego było ich wiele.

⁹ Zob.: A. Leńkowa, *Józef Morozewicz [w:] Twórcy i działacze ochrony przyrody w Polsce*, LOP, 1986.

¹⁰ Zob.: A. Bollans, *Stefan Jarosz [w:] Twórcy i działacze ochrony przyrody w Polsce*, LOP, 1986.

Czym sobie zasłużyli na pamięć potomnych?

Działacze i organizatorzy, uczeni, publicyści, pedagodzy i wychowawcy swoimi osiągnięciami zapisali się w historii nauki i w historii kraju. Rozwijali naukę o ochronie przyrody, wprowadzali nowe kierunki i metody jej ochrony. Mieli niekwestionowany wpływ na tę dziedzinę, na prawny i materialny system ochrony przyrody w Polsce. Przede wszystkim jednak kształtowali świadomość narodowego dziedzictwa przyrodniczego. Stworzyli ponadczasowe wartości patriotycznego podejścia do przyrody ojczystej i wzorce do naśladowania.

Spadkobiercą tradycji i dorobku ideowego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, całego dorobku form i metod działania, a przede wszystkim kadry społecznych działaczy, którzy kontynuują dzieło ochrony przyrody, jest po roku 1950 Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze. Kontynuacją roli, którą odgrywała ochrona przyrody w działalności Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego jest jej rola w Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym. Mimo upływających dziesięcioleci, racjonalne korzystanie z zasobów przyrodniczych naszego kraju według zasady „turystyka – krajoznawstwo – ochrona” (Juliusz Braun) jest troską Towarzystwa.

Takie podejście znajduje swój wyraz w rezolucjach kolejnych kongresów krajoznawstwa polskiego, zjazdów PTTK, we wszystkich dokumentach programowych oraz w praktyce krajoznawczej i turystycznej działaczy. W statucie PTTK w odniesieniu do przyrody zapisano: *PTTK [...] szerzy wiedzę ekologiczną, inspirowuje i prowadzi prace na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego oraz wspiera działania podejmowane w tej dziedzinie.*

Statutowe cele organizowania oraz popierania ochrony i zachowania wartości ojczystej przyrody realizuje Komisja Ochrony Przyrody jako fachowy organ Zarządu Głównego PTTK. Wspomagana jest w swoich działaniach przez komisje ochrony przyrody w oddziałach PTTK i przez działaczy ochrony przyrody z różnych ogniw PTTK w całej Polsce, a także współpracą z innymi komisjami i radami Towarzystwa.

Na specjalną uwagę zasługują podejmowane inicjatywy programowo-educacyjne, mające na celu rozwijanie turystyki polegającej na tworzeniu głębokiej, emocjonalnej więzi z przyrodą, z jednoczesnym jej poznawaniem. Mają one różne formy wyrazu. Organizowane są zloty, rajdy i wycieczki, na których uczy i wychowuje się młodzież w szacunku dla przyrody ojczystej.

Prowadzone są szkolenia dla kadry programowej Towarzystwa, dla kadry ochrony przyrody PTTK: instruktorów ochrony przyrody i opiekunów przyrody.

Kształtowaniu postaw proekologicznych służy popularyzacja zdobywania, zwłaszcza wśród młodzieży, odznaki „Turysta-Przyrodnik PTTK”, a także publikacje w wydawnictwach i czasopismach.

Szczególnej misję w tym zakresie spełniają regionalne czasopisma redagowane i wydawane przez członków naszego Towarzystwa, w których kultywuje się ochronę przyrody. Bohdan Dyakowski w 1910 r. na łamach „Ziemi” nawoływał:

[...] trzeba tylko, aby jak najwięcej ludzi zdało sobie sprawę ze znaczenia zabytków przyrody i z potrzeby ich ochrony; trzeba, aby w tem ochranianiu przyrody wziął udział każdy, wedle sił

Współczesny nam, Wielki Człowiek, Ojciec Święty Jan Paweł II, który zaszczycił nas będąc Członkiem Honorowym naszego Towarzystwa, wypowiedział w Zamościu w 1999 r. słowa, które niechaj będą przesłaniem dla przyszłości:

Piękno tej Ziemi skłania mnie do wołania o jej zachowanie dla przyszłych pokoleń. Jeżeli miłujecie ojczystą ziemię, niech to wołanie nie pozostanie bez odpowiedzi.

Ta myśl, która wyraża miłość do ojczyzny i miłość do przyrody, w sposób niezwykle jasny i prosty wskazuje wartości, dla których krajoznawcy – miłośnicy ojczystej przyrody jako członkowie lub sympatycy Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego tworzyli niegdyś naukowe i organizacyjne zręby ochrony przyrody w Polsce i na świecie.

Jednak idee te nie mogą być „przywilejem” tylko garstki pasjonatów. Muszą być trwałą zasadą postępowania we wszystkich dziedzinach życia współczesnego: w sztuce i w kulturze, w życiu społecznym i w gospodarczym.

Idea ochrony przyrody, podobnie jak zasada moralna, jest jak sól, która nie stanowi osobnej potrawy, ale do każdej potrawy przydaną być winna – Jan Gwałbert Pawlikowski.

Na dziś, na jutro i dla przyszłości potrzebne są działania zmierzające do zwiększania świadomości, zainteresowania i udziału całego społeczeństwa w ochronie przyrody, w zakresie ogólnoeuropejskim, w sytuacji powiększającej się przestrzeni turystycznej i otwartych granic na Europę i świat.

Postrzegając naszą przyrodę i nasze krajobrazy jako część dziedzictwa europejskiego, pamiętajmy, że „stąd nasz ród”. Na wzór naszych poprzedników z Polskiego

Towarzystwa Krajoznawczego, jako krajoznawcy i turyści, traktujemy przyrodę oczyszczoną z największym szacunkiem i troską, mając głębokie przekonanie, że chronimy naszą tożsamość narodową. dla siebie i dla tych, co nastąpią po nas.

Autorzy zdjęć: *Teresa i Henryk Hadaszowie*

Literatura

- Biernacki Jerzy, *O ludziach dawnej «Ziemi»*, „Ziemia” 1985.
Kolbuszewski Jacek, *Znaczenie i wartości przyrody polskiej. Studia*, „Sudety”, Wrocław 2000.
Kulwiec Kazimierz, *O naukowej działalności Towarzystwa Krajoznawczego*, „Ziemia” 1926.
Pawlikowski Jan Gwałbert, *O lice ziemi. Wybór pism*, PROP, Warszawa 1938.
Rycerski Tadeusz, *Zwierciadło działalności Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego*, „Ziemia” 1985.
Skolimowski Henryk, *Nadzieja matką mądrych. Eseje o ekologii*, Akapitt Press 1998.
Tomkowski Zbigniew, *W stulecie urodzin Aleksandra Janowskiego*, „Ziemia” 1966.
Twórcy i działacze ochrony przyrody w Polsce, praca zbiorowa, LOP, 1986.
Wojno Tadeusz, *Aleksander Janowski (Wuj)*, „Ziemia” 1946.